

مرکز مدیریت حوزه علمیه خراسان

مدرسه علمیه عالی نواب

پایان نامه سطح سه

رشته تخصصی کلام اسلامی

عنوان:

رابطه‌ی ضلالت نظری و عملی دنیوی با ضلالت اخروی

استاد راهنما:

حجت الاسلام و المسلمین سید مجید میردامادی

استاد مشاور:

حجت الاسلام و المسلمین علیرضا یعقوبی

تدوین و نگارش:

جلیل رحمتی آزاد

سال تحصیلی

تابستان ۹۹

بِسْمِ اللَّهِ الرَّحْمَنِ الرَّحِيمِ

تقدیم به:

تقدیم به تمام مشعل داران هدایت و روشنگری به ویژه امام زمان او که مظهر عدل الهی در بین خلایق است، تقدیم به او که درخت تنومند اسلام، بر صلابت آسمانی دستانش تکیه زده است و ریشه در مردانگی او دارد. جز با ایمان به ولایت و امید به ظهورش، هیچ راهی حقیقتاً روشن نمی گردد و هیچ نوری در دل نمی تابد هیچ دری به روی او بسته نیست هر چند به ظاهر از دیدگان خلایق پنهان است اما به فیض وجود اوست که زمین و کائنات در سکون و آرامش هستند، همچنان که هر قلب طالب حقی، هر قدر هم که سایه کفر بر او سنگین شده باشد، با عشق امید به فرج و ظهور دولت حق به دست او آرام می گیرد.

سیاسگزاری:

به مقتضی « مَنْ لَمْ يَشْكُرِ الْمُنْعِمَ مِنَ الْمَخْلُوقِينَ لَمْ يَشْكُرِ اللَّهَ عَزَّوَجَلَّ »^۱

از تمام کسانی که با اطاعت از خدای حکیم و عادل و به حکم این که در رشد و تعالی فرهنگ حقیقی اسلامی تلاش کنند، به ویژه اساتید محترم، **حجت الاسلام و المسلمین دکتر سید مجید میردامادی و حجت الاسلام و المسلمین علیرضا یعقوبی** و سایر اساتید و همراهانی که دلسوزانه این جانب را در رسیدن به پاسخ بسیاری از سؤالات و تدوین این پایان نامه یاری رساندند، تقدیر و تشکر می‌نمایم.

۱. حرّ عاملی، محمد بن حسن، *وسائل الشیعه*، ج ۱۶، ص ۳۱۳.

چکیده

از بنیادی‌ترین مسائلی که همواره ذهن انسان را به خود مشغول کرده است، آگاهی از آینده خویش می‌باشد و اینکه انسان نتیجه‌ی گناهان و سیئات خود را چگونه دریافت می‌کند. در حقیقت مساله اساسی تحقیق این است که چه ارتباطی بین ضلالت دنیوی انسان و عقاب اُخروی او وجود دارد، و عقاب اُخروی انسان چگونه محقق می‌شود، و چون در آیات و روایات، به این موضوع با تعبیر مختلف اشاره شده است و تبیین و تعیین نحوه‌ی این ارتباط، باعث تبیین صحیح از معاد و حل بسیاری از شبهات در مورد عدالت الهی و ... می‌شود، ضرورت ایجاب می‌کند که نحوه‌ی این ارتباط مورد بررسی قرار گیرد، و با توجه با اینکه بررسی این مسئله، باعث شناخت گناهان و مقدمه برای دوری از آنان است و صلاح فردی و اجتماعی را در پی دارد، ضرورت بحث از این موضوع را مضاعف می‌کند. پیشینه این بحث ریشه در آیات و روایات دارد، و رواج و شکل‌گیری آن به زمان شیخ بهایی و سپس ملاصدرا بر می‌گردد. در عصر معاصر هم مقالات و تحقیقاتی صورت گرفته است؛ ولی در مورد بحث ارتباط ضلالت دنیوی و اُخروی انسان بحث دقیق و منسجم انجام نشده است. بر این اساس تحقیق به روش توصیفی تحلیلی با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای و استفاده از منابع دیجیتال انجام گردیده است.

فرضیه‌های تحقیق به این صورت طرح و اثبات گردیده که اولاً، ضلالت‌های نظری و اعتقادی دنیوی انسان، در ضلالت‌های عملی او تأثیر دارند ثانیاً، ضلالت‌های عملی انسان نیز در ضلالت‌های نظری او تأثیر گذار هستند و این تأثیر متقابل ضلالت نظری و عملی در هم به نحو اقتضاء است، ثالثاً، ضلالت‌های دنیوی انسان مؤثر در عقاب‌های اُخروی او هستند و این تأثیر و ارتباط به نحو تکوین و عینیت است و تجسم ضلالت‌های سوء انسان در آخرت، باعث عذاب است و منتقم و معذّب خارجی وجود ندارد و مهم‌ترین دلیل بر این مهم، کثرت آیات و روایات دال بر آن هستند.

کلید واژها: رابطه، ضلالت، گناه، دنیا، آخرت، تجسم، قرارداد.

فهرست مطالب

بخش اول:

کلیات

..... فصل اول: مقدمه و شناسه‌ی تحقیق	
..... ۱-۱-۱- تبیین موضوع	
..... ۲-۱-۱- سؤال اصلی	
..... ۳-۱-۱- سؤالات فرعی	
..... ۴-۱-۱- فرضیه‌ها	
..... ۵-۱-۱- پیشینه‌ی تحقیق	
..... ۶-۱-۱- ضرورت تحقیق	
..... ۷-۱-۱- اهداف و کاربردهای تحقیق	
..... ۸-۱-۱- روش انجام تحقیق	
..... ۹-۱-۱- ساختار تحقیق	
..... فصل دوم: مفهوم شناسی	
..... ۱-۲-۱- رابطه	
..... ۱-۱-۲-۱- معنای لغوی	
..... ۲-۱-۲-۱- معنای اصطلاحی	
..... ۲-۲-۱- ضلالت	
..... ۱-۲-۲-۱- معنای لغوی	
..... ۲-۲-۲-۱- مترادفات ضلالت	
..... ۳-۲-۲-۱- تفاوت غوایت با ضلالت	
..... ۴-۲-۲-۱- معنای اصطلاحی	
..... ۳-۲-۱- نظری	
..... ۱-۳-۲-۱- معنای لغوی	
..... ۲-۳-۲-۱- معنای اصطلاحی	

- ۱-۲-۴-عمل
- ۱-۲-۴-۱-معنای لغوی
- ۱-۲-۴-۲-معنای اصطلاحی
- ۱-۲-۵-دنیا
- ۱-۲-۵-۱-معنای لغوی
- ۱-۲-۵-۲-معنای اصطلاحی
- ۱-۲-۶-آخرت
- ۱-۲-۶-۱-معنای لغوی
- ۱-۲-۶-۲-معنای اصطلاحی
- ۱-۲-۷-هدایت
- ۱-۲-۷-۱-معنای لغوی
- ۱-۲-۷-۲-معنای اصطلاحی

بخش دوم:

مبادی و پیش فرض ها

- فصل اول: اسم هادی و مضل حق تعالی
- ۱-۱-۲-هدایت الهی
- ۱-۱-۲-انواع هدایت
- ۱-۱-۳-آیات دال بر هدایت تشریحی
- ۱-۱-۴-رابطه هدایت تکوینی و تشریحی
- ۱-۱-۵-آیات دال بر هدایت پاداشی
- ۱-۲-هدای بالذات
- ۱-۲-۱-ادله هادی بالذات خدا
- ۱-۲-۲-مظاهر اسم هادی خدا
- ۱-۳-اسم مُضِلّ حق تعالی
- ۱-۳-۱-آیات دال بر اضلال الهی

.....	۲-۳-۱-۲- انواع ضلالت
.....	۲-۳-۱-۳- کیفیت اضلال الهی
.....	۲-۳-۱-۴- چگونگی اسناد اضلال به خدا
.....	۲-۳-۱-۵- عوامل ضلالت
.....	۲-۱-۴- خلاصه مطالب این بخش
.....	فصل دوم: حقیقت دنیا و آخرت
.....	۲-۲-۱- مقدمه
.....	۲-۲-۲- عوالم
.....	۲-۲-۳- حقیقت دنیا در آیات و روایات
.....	۲-۲-۳-۱- دنیای مخلوق
.....	۲-۲-۳-۲- دنیای مذموم
.....	۲-۲-۳-۳- دنیای ممدوح
.....	۲-۲-۳-۴- صفات دنیای ممدوح
.....	۲-۲-۴- علت علاقه انسان به دنیا
.....	۲-۲-۵- ویژگی‌های دنیا
.....	۲-۲-۶- حقیقت دنیا در نزد ملاصدرا
.....	۲-۲-۶-۱- اقسام دنیا بنا بر نظر ملاصدرا
.....	۲-۲-۷- آخرت در قرآن
.....	۲-۲-۸- ضرورت وجود آخرت
.....	۲-۲-۹- ویژگی‌های آخرت
.....	۲-۲-۱۰- مراتب آخرت
.....	۲-۲-۱۱- آثار عدم اعتقاد به آخرت
.....	۲-۲-۱۲- برتری آخرت بر دنیا
.....	۲-۲-۱۳- آخرت در بیان صدرا
.....	۲-۲-۱۴- خلاصه مطالب این بخش
.....	فصل سوم: انسان موضوع هدایت و ضلالت

- ۲-۳-۱- انواع مخلوقات
- ۲-۳-۲- مراتب کمال نفس
- ۲-۳-۳- ادراکات انسان عقلانی
- ۲-۳-۴- مراتب عقل نظری
- ۲-۳-۵- مراتب عقل عملی
- ۲-۳-۶- انسان و تکلیف
- ۲-۳-۷- اعمال انسان و ارتباط آن با افعال الهی
- ۲-۳-۸- انسان و هدایت و ضلالت
- ۲-۳-۹- افعال انسان و قضای الهی
- ۲-۳-۱۰- اختیار انسان
- ۲-۳-۱۱- انسان مبدأ قابل هدایت و ضلالت
- ۲-۳-۱۲- خلاصه این بخش
- فصل چهارم: ضلالت‌های دنیوی
- ۲-۴-۱- مقدمه
- ۲-۴-۲- ضرورت شناخت گناه
- ۲-۴-۳- تعریف گناه
- ۲-۴-۴- ارکان گناه
- ۲-۴-۴-۱- علم
- ۲-۴-۴-۲- اراده
- ۲-۴-۴-۳- عمل
- ۲-۴-۵- انواع گناه
- ۲-۴-۵-۱- گناهان نظری (اعتقادی) و عملی
- ۲-۴-۵-۲- گناهان صغیره و کبیره
- ۲-۴-۵-۲-۱- ملاک صغیره و کبیره بودن گناه
- ۲-۴-۵-۳- گناهان ظاهری و باطنی
- ۲-۴-۵-۴- گناهان فقهی، اخلاقی، عرفانی

- ۲-۴-۵-۵- گناهان جوارحی و جوانحی
- ۲-۴-۶- خلاصه این بخش
- فصل پنجم: کیفرهای أُخروی و مصادیق آن
- ۲-۵-۱- معاد جسمانی یا روحانی
- ۲-۵-۲- دلیل وجود کیفر أُخروی
- ۲-۵-۳- تعریف عقاب أُخروی
- ۲-۵-۳-۱- ماهیت عقاب أُخروی
- ۲-۵-۴- کیفر جسمانی
- ۲-۵-۵- کیفر روحانی
- ۲-۵-۵-۱- آیات عذاب روحانی
- ۲-۵-۶- مکان تحقق کیفر و عذاب
- ۲-۵-۷- ماهیت جهنم
- ۲-۵-۸- انواع عذاب‌های أُخروی
- ۲-۵-۸-۱- عذاب‌های جسمانی
- ۲-۵-۸-۲- عذاب‌های روحی اهل جهنم
- ۲-۵-۹- خلاصه این بخش

بخش سوم

تبیین فرضیه‌های تحقیق

- فصل اول: رابطه‌ی ضلالت نظری و عملی دنیوی
- ۱-۱-۳- مقدمه
- ۲-۱-۳- اعتقادات در قرآن
- ۳-۱-۳- تأثیر ضلالت نظری در عملی
- ۴-۱-۳- تأثیر ضلالت عملی در نظری در آیات
- ۵-۱-۳- تأثیر ضلالت عملی در نظری در روایات
- ۶-۱-۳- استلزام یا اقتضاء

..... ۷-۱-۳- خلاصه

..... فصل دوم: رابطه ضلالت نظری و عملی دنیوی و اُخروی

..... ۳-۲-۱- مقدمه

..... ۳-۲-۱-۱- ضالّ در دنیا ضالّ در آخرت

..... ۳-۲-۱-۲- جزای اُخروی

..... ۳-۲-۱-۳- دو پندار باطل

..... ۳-۲-۲- نظریه‌ی قرارداد

..... ۳-۲-۲-۱- دلیل عقلی

..... ۳-۲-۲-۲- ادله نقلی

..... ۳-۲-۳- نظریه تجسم اعمال

..... ۳-۲-۳-۱- ادله عقلی

..... ۳-۲-۳-۲- ادله نقلی

..... ۳-۲-۴- تحلیل ادله نظریه قرارداد

..... ۳-۲-۴-۱- بررسی ادله عقلی

..... ۳-۲-۴-۲- بررسی ادله نقلی

..... ۳-۲-۵- جمع بین آیات

..... ۳-۲-۶- نظریه صحیح

..... ۲-۳-۷- اشکالات

..... ۱. منافات توبه با تجسم گناهان

..... ۲. تاثیر گناه انسان در دیگران

..... ۳-۲-۸- خلاصه مطالب این بخش

..... نتیجه گیری

..... منابع و مآخذ

..... الف) منابع فارسی

..... ب) منابع عربی

.....ج) پایان نامه‌ها

.....د) پایگاه‌های اینترنتی

بخش اول:
کلیات

فصل اول: مقدمه و شناسه‌ی تحقیق

۱-۱-۱- تبیین موضوع

یکی از مباحثی که همواره از گذشته تا به حال مورد بحث قرار گرفته است، انواع گناهان و تأثیر آن بر حیات دنیوی و آخروی انسان می‌باشد که ضلالت‌های انسان، چه نقشی در شقاوت و تنزل دنیوی و آخروی او دارند، که ما در این مختصر به یکی از فروع این بحث می‌پردازیم؛ و رابطه ضلالت‌های دنیوی با کیفرهای آخروی را مورد بحث قرار می‌دهیم که این تأثیر و ارتباط ضلالت‌های دنیوی با کیفرهای آخروی به چه نحو است؟ آیا به نحو جعل و قرارداد است و عذاب‌های آخروی با معذب خارجی تحقق می‌پذیرند یا این ارتباط به نحو تکوین و عینیت است؛ یعنی تمام عذاب‌های آخروی، ناشی از اعمال انسان هستند و ظهور حقایق و بطون گناهان انسان، باعث عذاب انسان است و تمام کیفرهای آخروی عین اعمال دنیوی هستند.

پس بین ضلالت‌های دنیوی انسان و عقاب‌های آخروی او ارتباط وجود دارد و گناهان دنیوی مؤثر در عقاب‌های آخروی هستند، اما اینکه این ارتباط به چه کیفیتی است ما در صدد تبیین آن هستیم.

۱-۱-۲- سؤال اصلی

۱. چه رابطه‌ای بین ضلالت‌های دنیوی انسان با ضلالت‌های آخروی او وجود دارد؟

۱-۱-۳- سؤالات فرعی

۱. آیا ضلالت‌های نظری انسان در دنیا، در ضلالت‌های عملی او اثر دارند؟
۲. آیا ضلالت‌های عملی انسان در دنیا، در ضلالت‌های نظری او اثر دارند؟
۳. آیا تأثیر متقابل ضلالت نظری و عملی دنیوی به نحو اقتضاء است یا استلزام؟
۴. توبه چگونه باعث سقوط گناهان می‌شود؟

۱-۱-۴- فرضیه‌ها

فرضیه ۱. ضلالت‌های نظری و اعتقادی دنیوی انسان، در ضلالت‌های عملی او اثر دارند و تمام گناهان انسان، ناشی از اعتقاد فاسد او هستند.

فرضیه ۲. ضلالت‌های عملی انسان در دنیا، در ضلالت‌های نظری او اثر گذار هستند و تکرار و استمرار گناهان باعث تشدید ضلالت‌های اعتقادی می‌شوند

فرضیه ۳. تأثیر متقابل ضلالت نظری و عملی دنیوی بر هم، به نحو اقتضاء است نه به گونه‌ی علیت و استلزام.

فرضیه ۴. عقاب‌های اخروی بر خلاف سیستم قراردادی این دنیا، از سنخ خود عمل هستند و تجسم ضلالت‌های دنیوی انسان، باعث عذاب اخروی می‌شود و معذب خارجی وجود ندارد.

فرضیه ۵. نفس انسان تا زمانی که تعلق به بدن دارد جوهری است که ذات و صورت‌ها و ملکات ثابت در آن، در معرض تغییر هستند و به تبع آثار سعیده و شقیه‌ای هم که متکی به این صورت‌ها هستند، تغییر می‌کنند و توبه که یک عمل حسنه است باعث به وجود آمدن صورت معنوی‌ای در نفس می‌شود که از جمله آثار آن؛ از بین بردن ملکات شقیه‌ای است که توسط برخی از گناهان در نفس انسان به وجود آمده‌اند.

۱-۱-۵- پیشینه‌ی تحقیق

در رابطه‌ی با هدایت و ضلالت کتب و پایانامه‌های مختلفی به رشته‌ی تحریر در آمده است که به چند منبع مهم که مرتبط با موضوع می‌باشد، اشاره می‌شود.

۱. علامه سید محمد حسین طباطبایی که از مفاخر شیعه هستند در کتاب «المیزان فی تفسیر القرآن» در ذیل آیاتی که در رابطه‌ی با هدایت و ضلالت هستند مباحث مربوط به هدایت و ضلالت را مطرح کرده است.
۲. علامه جوادی آملی نیز که از مفسرین بزرگ هستند در کتاب ارزشمند «تفسیر تسنیم» و «تفسیر موضوعی هدایت در قرآن» در این رابطه مباحثی را به صورت پراکنده در ذیل آیات مرتبط بیان کرده‌اند.
۳. کتاب «هدایت و ضلالت از منظر قرآن با درآمدی بر تفسیر موضوعی قرآن» از جمله کتب دیگری است که در این زمینه توسط آقای صمد عبداللهی نوشته شده است.
۴. پایان نامه «هدایت و ضلالت از دیدگاه قرآن» توسط خانم سعیده احمد آبادی نوشته شده است، در این پایان نامه اکثر آیاتی که در مورد هدایت و ضلالت هستند مورد بررسی قرار گرفته است.
۵. پایان نامه «هدایت و ضلالت از منظر حکمت متعالیه و کلام امامیه» توسط رضا قربانی نوشته شده است که در آن یک مقایسه‌ی تطبیقی بین هدایت و ضلالت در حکمت متعالیه و کلام امامیه شده است.

۶. پایان نامه «ماهیت اضلال الهی» که توسط خانم حوا شیخ نوشته است از دیگر منابعی است که می‌توان در مورد ضلالت نام برد.

۷. پایان نامه «سیمای ظالمان و کیفر دنیوی و آخروی آنها از منظر قرآن کریم» توسط آقای رضا محمدی نوشته شده است، در این نوشته، ظلم و اثرات دنیوی و آخروی آن مورد بحث قرار گرفته است.

۸. پایان نامه «بررسی تطبیقی تاثیر گناه بر معرفت خدا و بالعکس در قرآن با تاکید بر تفسیر المیزان و تسنیم» توسط آقای احمد کیخا نوشته شده است، در این پایان‌نامه برخی از اثرات گناه مورد بررسی قرار گرفته است که از مهم‌ترین آنان، مانع شدن گناه نسبت به معرفت الهی است.

در کتب دینی اعم از کلامی و تفسیری و همچنین مجلات و سایت‌های اینترنتی و... در مورد این موضوع و موارد شبیه به آن به صورت مصداقی مطالبی پراکنده و تدوین ناقص وجود دارد، اما در موضوع مزبور تحقیق مستقل مساله محورانه به انجام نرسیده است.

۱-۱-۶- ضرورت تحقیق

موضوع مزبور مساله‌ای پژوهشی درباره عقاید و اعمال انسان‌ها می‌باشد و به باورهای دینی مسلمانان ارتباط دارد، و نتیجه تحقیق می‌تواند تأثیر نظری و عملی در صلاح و سداد فردی و اجتماعی داشته باشد. و با توجه به اینکه این تحقیق تکیه بر شناخت گناه و آثار آن دارد و بسیاری از شبهات با آن حل می‌شود ضرورت پرداختن به این مساله را دو چندان می‌کند.

۱-۱-۷- اهداف و کاربردهای تحقیق

کاربرد نظری و عملی دارد. در بُعد نظری: تحقیق در این مساله می‌تواند در مباحث معارف اسلامی و قرآنی به عنوان مدخلی در دانش نامه و نیز تحقیقات بنیادی دینی مورد استفاده قرار گیرد. و به لحاظ عملی در مباحث تربیتی و اخلاقی تأثیر ارشادی دارد. اگر تحقیق صورت بگیرد دیدگاه انسان به خدا یک دیدگاه مثبتی می‌شود و خیلی از شبهات درباره گمراه کردن خدا و عدالت او حل می‌شود و به لحاظ تربیتی تأثیر زیادی در اعمال انسان‌ها می‌گذارد.

۱-۱-۸- روش انجام تحقیق

روش انجام تحقیق، توصیفی و تحلیلی با مراجعه به منابع کتابخانه‌ای و استفاده از منابع دیجیتال است.

۱-۱-۹- ساختار تحقیق

این تحقیق از سه بخش تشکیل شده است؛ در ذیل بخش اول دو فصل آمده است، در فصل اول شناسه‌ی تحقیق بیان شده است و در فصل دوم که مبادی تصوری بحث می‌باشد، مفاهیم اساسی تحقیق، تعریف (لغوی و اصطلاحی) شده‌اند. در ادامه بخش دوم بیان شده است، بخش دوم شامل پنج فصل است؛ در فصل اول، اسم هادی و مصل حق تعالی مورد بحث قرار گرفته است، در فصل دوم، حقیقت دنیا و آخرت بیان شده است و به برخی از مهمترین ویژگی‌های این دو اشاره شده است، در فصل سوم، به تبیین حقیقت انسان و برخی از ویژگی‌های او پرداخته شده است، در فصل چهارم، ضلالت‌های دنیوی و انواع آنها مورد بحث قرار گرفته است، در فصل پنجم، کیفرهای آخروی و انواع آن بیان شده است. بخش سوم که مباحث اصلی تحقیق است از دو بخش تشکیل شده است: در فصل اول، رابطه‌ی ضلالت نظری و عملی دنیوی مورد بحث واقع شده است که ضلالت نظری در ضلالت عملی اثر می‌گذارد و معمولاً گناهان انسان، ریشه در فساد عقیدتی او دارند و در مقابل ضلالت‌های عملی انسان نیز در ضلالت عقیدتی او موثر هستند و هر چه گناهان انسان تکرار شود فساد عقیدتی او تشدید می‌شود و این تاثیر و تاثر ضلالت نظری و عملی بر هم به نحو اقتضاء می‌باشد، در فصل دوم، اجمالاً آنچه بیان شده است این است که ضلالت‌های دنیوی انسان موثر در کیفرهای آخروی او هستند، و این تاثیر به گونه‌ی عینیت و تجسم است، یعنی کیفرهای آخروی انسان، عین ضلالت‌های دنیوی او هستند و تجسم گناهان دنیوی انسان در قیامت باعث عذاب او می‌شوند و معذب خارجی وجود ندارد، در مقابل برخی می‌گویند عذاب آخروی انسان با معذب خارجی محقق می‌شود، در ادامه برخی از اشکالاتی که بر نظریه‌ی تجسم اعمال وارد شده است مورد بحث قرار گرفته است و در نهایت این تحقیق با بیان نتیجه و فهرست منابع به پایان رسیده است.

فصل دوم: مفهوم شناسی

۱-۲-۱- رابطه

۱-۲-۱-۱- معنای لغوی

«الربط علی القلب: تشدید و تقویت»، اصل ربط به معنای مواظبت بر امری است و در آیه شریفه «یا ایها الذین آمنوا اصبروا و صابروا و رابطوا و اتقوا الله لعلکم تفلحون»^۲ کلمه «رابطو» به معنای محافظت از مرزها می‌باشد.^۳

^۲- آل عمران، ۲۰۰.

^۳- طریحی، فخرالدین؛ مجمع البحرین، ج ۴، ص ۲۴۸.

«المرباط»: «حبس الرجل نفسه على تحصيل معالم الدين» ربط الفرس: شدّه بالمكان للحفظ، یعنی بستن اسب در یک مکانی برای حفظ آن، و مکان مخصوصی که اسب در آن نگداری می‌شود «رباط» می‌گویند.^۴

«المرباطه فی الاصل» یعنی دو گروه بر سر مرزهای زمین با هم دشمن شدند.^۵

ربط: شده الرباط: ما ربط به، ای شد به، ربطاً، یعنی متصل کرد، پیوند زد.^۶

«ربطُ الشئ ربطاً»: او ثقه و شدّه، و از همین باب است که گفته شده «ربط الله علی قلبه بالبصر» یعنی خدا با صبر قلب او را محکم کرد.^۷

علامه مصطفوی: ربط به معنای محکم کردن و توثیق می‌باشد که به کسی یا موضوعی تعلق دارد.^۸

با توجه به آنچه بیان شد، دو اصل معنایی برای ربط وجود دارد؛ یکی محافظت کردن و دیگری استحکام و ثبوت، و در معنای دوم، نیاز به متعلق دارد، و ظاهراً محافظت کردن همان معنای اولیه آن می‌باشد و شدت و توثیق از لوازم معنایی آن هستند.

۱-۲-۱-۲- معنای اصطلاحی

از آنچه در معنای لغوی بیان شد، فهمیده می‌شود که رابطه نسبتی است که احتیاج به متعلق و طرفین دارد و این متعلق و طرفین گاهی وجود آنها حقیقی و دارای واقعیت می‌باشد مثل وجودات خارجی و ذهنی که دارای واقعیت می‌باشند هر چند به لحاظ شدت و ضعف بین آنها اختلاف وجود دارد، و گاهی وجود طرفین جعلی و اعتباری می‌باشد، مثل عقود که تابع جعل جاعل می‌باشند.

وقتی ما این وجودات را مورد مقایسه قرار می‌دهیم مشخص می‌شود که از لحاظ شدت وجودی بین آنها اختلاف وجود دارد و وجود خارجی اثر و شدت آن از وجود ذهنی بیشتر می‌باشد و همچنین وجود ذهنی از وجود اعتباری و جعلی قوی‌تر می‌باشد.

حال که طرفین بر دو قسم است ارتباط هم به تبع به دو قسم تقسیم می‌شود:

الف: حقیقی: این ارتباط دارای وجود حقیقی می‌باشد و در خارج موجود می‌باشد

^۴ - راغب اصفهانی، حسین بن محمد؛ مفردات الفاظ القرآن، ص ۳۴۸.

^۵ - جوهری، اسماعیل بن محمد؛ المحيط فی اللغة، ج ۹، ص ۲۴۹.

^۶ - قرشی بنایی، علی اکبر؛ قاموس قرآن، ج ۳، ص ۴۷.

^۷ - الزبیدی، مرتضی؛ تاج العروس، ج ۳، ص ۴۸.

^۸ - مصطفوی، حسن؛ التحقيق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۴، ص ۲۱.

ب: قراردادی: این ارتباط با توجه به اینکه طرفین آن اعتباری هستند، اعتباری می‌باشد و جایگاه آن در ذهن می‌باشد مثل عقود که اعتباری هستند.^۹

۱-۲-۲- ضلالت

۱-۲-۲-۱- معنای لغوی

فعل ضلَّ (ضلل) و مشتقات آن در ۱۶۰ آیه، از ۵۵ سوره و در مجموع ۱۹۰ بار در قرآن استعمال شده است. این واژه در ساختارهای فعلی و اسمی مختلف، به صورت مصدر، اسم فاعل و وصفی به صورت صفت تفضیل به کار رفته است.^{۱۰}

صیغه مجرد این واژه به صورت فعل (ضَلَّ، يَضِلُّ)، اسم فاعل (ضال)، مصدر (ضلال و ضلالة) و اسم تفضیل (أضَلُّ) استعمال شده است و در باب افعال به صورت (أضَلُّ، يُضَلُّ) و در باب تفعیل به صورت (تضلیل) به کار رفته است.^{۱۱}

در کتب لغت معانی مختلفی برای این واژه ذکر شده است که ما مهم‌ترین آن‌ها را ذکر می‌کنیم.

۱. ضلال و ضلالت به معنای انحراف از مسیر و عدول از راه صواب است؛ چه این انحراف عمدی باشد و چه سهوی، و کم یا زیاد بودن بودن انحراف نیز هیچ مدخلیتی در معنا ندارد.^{۱۲}

این واژه نقیض هدایت و رسیدن به صواب است، و اضلال در مقابل هدایت و راهنمایی کردن می‌باشد. و ضلال همان عدول از صراط مستقیم است.^{۱۳}

«اضللت فلاناً»، یعنی سبب شدم تا او منحرف شود. گاهی ضلال در مورد منحرف شدن به سبب چیزی نیز به کار می‌رود که در قرآن نیز واژه اضلال به این معنا استعمال شده است «رَبَّ أَنْهَنَ أَضَلَّلَنَ كَثِيرًا مِنَ النَّاسِ»،^{۱۴} یعنی تعداد زیادی به سبب آنها گمراه شدند؛ اضلال در اینجا به معنای گمراه کردن نیست چون بت‌ها قدرت انجام بر کاری را ندارند و قوه تعقل در آنها وجود ندارد.^{۱۵}

^۹ - جواد آملی، عبدالله؛ ادب فنای مقربان، ج ۱، ص ۲۵.

^{۱۰} - قرشی بنایی، علی اکبر؛ قاموس قرآن، ج ۲، ص ۴۶۰.

^{۱۱} - راغب اصفهانی، حسین بن محمد؛ مفردات الفاظ القرآن، ص ۵۰۹.

^{۱۲} - مصطفوی، حسن؛ التحقیق فی کلمات القرآن الکریم، ج ۲، ص ۲۵۴.

^{۱۳} - ابوالقاسم، اسماعیل بن عباد؛ المحيط فی اللغة، ج ۳، ص ۴۴۲.

^{۱۴} - ابراهیم، ۳۶.

^{۱۵} - ازهری، محمد بن عبد الله؛ تهذیب اللغة، ج ۱، ص ۴۵۶.

گاهی اضلال به معنای، کسی را گمراه یافتن و نسبت ضلالت به کسی دادن استعمال می‌شود و اضلتُ فلاناً؛ یعنی او را در گمراهی و ضلالت یافتن مثل جمله «ابخلتُ فلاناً» یعنی او را دارای صفت بخل یافتن، این معنا برای توضیح نیز ذکر شده است.^{۱۶}

۲. در برخی از کتب لغت اصل معنایی برای این واژه «گم شدن» ذکر شده است و «ضَلَّ الشَّيْءُ» یعنی «ضاع» و «ضَلَّتْ المسجد و البيت»؛ یعنی مسیری که به خانه و مسجد منتهی می‌شود را گم کرده‌ام.^{۱۷} بنا بر این اضلال به معنای گم کردن است مثلاً اگر انسان چیزی را گم کند گفته می‌شود «اضلَّتْ الشَّيْءُ» یعنی آن شیء را گم کردم. واژه اضلال به این معنا در رابطه با اشیاء غیر ثابت به کار می‌رود و در مورد مکان‌های ثابت اضلال به این معنا استعمال نمی‌شود، چون مکان ثابت گم نمی‌شود بلکه این انسان است که راه به سوی آن را گم می‌کند.^{۱۸}

۳. بعضی از لغویون اصل معنایی برای این واژه را «پنهان شدن» (غیبوبه)، می‌دانند «ضَلَّ الماء في اللبن»، یعنی آب در شیر ناپدید شد و «اضلَّ عنه» یعنی مکان برای او پنهان مانده است و کافر نیز از این جهت به او «مُضَلَّ» گفته می‌شود چون حجت و دلیل بر او مخفی مانده است و شخصی که فراموش کار است نیز به او «ضال» گفته می‌شود چون امور را فراموش می‌کند و وقایع بر او پنهان مانده است.

۴. در برخی از کتب لغت اصل معنای ضلالت، به معنای نابودی بیان شده است^{۱۹} و در قرآن نیز واژه ضلالت به این معنا استعمال شده است به طور مثال در آیات زیر واژه ضلالت به معنای نابودی آمده است:

الف: «وَمَا كَيْدُ الْكَاْفِرِينَ إِلَّا فِي ضَلَالٍ»،^{۲۰} یعنی مکر و حيله کافران باطل می‌شود؛
ب: «وَضَلَّ عَنْكُمْ مَا كُنْتُمْ تَرْغُمُونَ»،^{۲۱} یعنی تفکر آنان باطل و نابود شد.

۵. ضلالت همان عدم هدایت است و اضلال به معنای گمراه کردن می‌باشد، و اصل معنایی در این واژه در مقابل هدایت می‌باشد و ضلال همان عدم رسیدن به مقصد است و فرقی ندارد که این مقصد مادی باشد یا معنوی.^{۲۲} برای واژه ضلالت پنج معنا ذکر شد: انحراف از مسیر، گم شدن، نابود شدن، پنهان شدن، عدم هدایت.

^{۱۶} - ابوالقاسم، اسماعیل بن عباد؛ المحيط في اللغة، ج ۱، ص ۳۴۶.

^{۱۷} - فراهیدی، خلیل بن احمد؛ العين، ج ۷، ص ۳۹.

^{۱۸} - جوهری، اسماعیل بن محمد؛ الصحاح اللغة، ج ۲، ص ۳۴۲.

^{۱۹} - جمال الدین، محمد بن مکرم؛ لسان العرب، ج ۴، ص ۱۳۷.

^{۲۰} - غافر، ۲۵.

^{۲۱} - انعام، ۹۴.

^{۲۲} - مصطفوی، حسن؛ التحقيق في كلمات القرآن الكريم، ج ۱، ص ۱۶۵.

«انحراف از راه حق و راستی» معنای اولیه برای ضلالت می‌باشد و معنای گم شدن، نابود شدن و... از معنای ثانوی این کلمه می‌باشند و در اصل به معنای «انحراف و عدول از راه حق» باز می‌گردند.^{۲۳}

۱-۲-۲- مترادفات ضلالت

برخی از الفاظ هستند که کاربردشان با واژگی ضلالت یکی است و شباهت معنایی زیادی با واژه «ضَلَّ» دارند و در اکثر کتب لغت، ریشه معنایی آنها یکی دانسته شده است؛

۱. زیغ: این کلمه به معنای خروج از مسیر هدایت می‌باشد.^{۲۴}
۲. عَمَّة: عمه به معنای سرگردانی و ضلالت می‌باشد^{۲۵} و در قرآن نیز به این معنا استعمال شده است «اللَّهُ يَسْتَهْرِئُ بِهِمْ وَيَمُدُّهُمْ فِي طُغْيَانِهِمْ يَعْمَهُونَ»،^{۲۶} «خداوند آنان را استهزا می‌کند؛ و آنها را در طغیانشان نگه می‌دارد، تا سرگردان شوند».
۳. تیه: این واژه به معنای انحراف از مسیر حق می‌باشد.^{۲۷}
۴. قسط: این واژه دو معنای مقابل هم دارد و از اضداد به شمار می‌آید، یک معنای آن ضلالت و دیگری مساوات می‌باشد،^{۲۸} و مراد ما در اینجا معنای اول است هر چند غالباً به معنای دوم می‌آید و در آیه شریفه به معنای انحراف و ضلالت آمده است «وَأَنَا مِّنَ الْمُسْلِمِينَ وَمِنَّا الْقَاسِطُونَ فَمَنْ أَسْلَمَ فَأُولَئِكَ تَحَرَّوْا رَشَدًا»،^{۲۹} «و از ما گروهی تسلیم (امر خدا) و گروهی منحرف از حَقِّند. پس کسانی که تسلیم شدند آنهایند که رشد و هدایت را جستجو و پیدا کرده‌اند».
۵. نَكَب: معنای آن عدول از راه حق ذکر شده است^{۳۰} و در آیه شریفه به این معنا استعمال شده است «وَإِنَّ الَّذِينَ لَا يُؤْمِنُونَ بِالْآخِرَةِ عَنِ الصِّرَاطِ لَنَّا كُفُونَ»،^{۳۱} «و همانا کسانی که به روز واپسین ایمان نمی‌آورند از راه (راست) منحرف‌اند».

^{۲۳} - قرشی بنایی، علی اکبر؛ قاموس قرآن، ج ۳، ص ۲۳۶.

^{۲۴} - راغب اصفهانی، حسین بن محمد؛ مفردات الفاظ القرآن، ص ۲۱۷.

^{۲۵} - همان، ص ۵۸۸.

^{۲۶} - بقره، ۱۵.

^{۲۷} - عسکری، ابوهلال؛ معجم الفروع الغویة، ص ۴۴۵.

^{۲۸} - جماد الدین، محمد بن مکرم؛ لسان العرب، ج ۱، ص ۷۷.

^{۲۹} - جن، ۱۴.

^{۳۰} - قرشی، علی اکبر؛ قاموس قرآن، ج ۷، ص ۱۰۶.

^{۳۱} - مومنون، ۷۴.